

„Az írás által vissza lehet-e kerülni az életbe?”

Jeney Éva: *A megosztó és megosztható múlt. Tanulmányok.* (Filep Tamás Gusztáv és Józán Ildikó szerk.) Kriterion, Kolozsvár 2023. 294 oldal

A végtelen vers, az erdei vadnyom, a tiszta forrás, a fekete irodalom, a sors, a név, a nyelv és létezés nyomában jár metaforikus értelemben az, aki kézbe veszi a Filep Tamás Gusztáv és Józán Ildikó szerkesztette posztumusz tanulmánykötetet.

Az MTA köztestületi tag, a MTA BTK Irodalomtudományi Intézet tudományos főmunkatársa, az Irodalomelméleti Osztály tagja, a reciti főszerkesztője, Jeney Éva 2019-ben „úgy ment el, ahogy élt – halálos betegségének titkát megtartotta, nem akarta az előtérbe kerülni, nem akarta magára irányítani a figyelmet, bármiből kivonni magát, [...] minden, amit írt, élvezetes és tanulságos, olvasmányos és tudós munka. Hol névvel, hol csak a háttérben rengeteg szöveget segített világra jönni, végső formában publikálni: fordított, szerkesztett, fordítást ellenőrzött, rengeteg időt töltött mások szövegeivel. Szerény, szeretetreméltó, nagy tudású ember volt Jeney Éva. Csak ez a volt – ez nagyon fájdalmas”.¹ Az emlékező Kálmán C. György – akit azóta szintén elveszített a szűkebb és szélesebb körű tudományos közösség – gondolatai visszaköszönnek a Jeney Éva tanulmányait sajtó alá rendező Filep Tamás Gusztáv utószójában,

és sajátos párbeszédbe hozhatók a kötet szövegeivel.

A műértelmezéstől a nekrológiáig, a friss kutatási eredmények megosztásától a személyesebb utazástörténeten át az esszéig terjed azoknak az értelmező, értekező szövegeknek a köre, amelyek korábban megjelentek ugyan, de most kötetbe gyűjtve egymás társaságában (a szerkesztők által felvállalt szöveg szintű ismétlések mellett is) egy – az életből talán túl korán távozó – kutató szakmai munkásságát tárják elénk. Ezen túlmenően pedig a sajtó alá rendezők ki is egészítik az életművet, hiszen amint azt az utószóban is olvashatjuk, Jeney Éva személyisége nem ekvivalens munkái összességével, ő nem sajtó publikációinak szaporodásával mérte a szellem útját, miközben igényessége vitathatatlan.

A szerkesztők szubjektivitásán felülkerekedő, elfogultság nélküli tudományos munka ez a Kriterion Könyvkiadónál megjelent kötet. Ezt erősíti az in medias res-típusú indítás is, a Szegegy-Maszák Mihály, a mentor születésnapja köszöntésére írt József Attila-vers, a *Talán eltűnök hirtelen* végtelen versként történő értelmezése, amely a szövegközöttiségre hívja fel a

1 | <https://www.abtk.hu/rolunk/in-memoriam/jeney-eva-1963-2019> (utolsó megtekintés: 2025. 06. 18.)

Berki Tímea (1977) – irodalomtörténész, PhD, társult oktató, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, berkitiimea@gmail.com

<https://doi.org/10.36373/em-2025-3-15>

figyelmet. E tanulmány kötetnyitóként rendel a paratextualitást a kiadvány végére, és rendezi az életművet a tulajdonképpeni kulcsszó, a szövegközöttség, a szövegek egymáshoz való viszonya köré. Bár négy nagy egységet vonultat fel a könyv, azok szervesen kapcsolódnak egymáshoz, szorosabban, mint ahogyan azt a tartalomjegyzék sugallja.

A tiszta forrás utópiája címet viselő egység a 19–20. századi magyar–román kulturális kapcsolatok történeti áttekintésén túl a román irodalom magyar recepciójáról fogalmaz meg nagyon izgalmas következtetéseket. Ezek szerint érdemes több figyelmet szentelni az olyan intézményeknek, mint például a budai egyetemi nyomda, ahonnan a tudás közvetítőiként rajzoltak szét román többségű területekre a román értelmiségiek, és a maguk rendjén építették a 19. századi román közösséget és annak kulturális intézményeit. Másfelől éppen a kategóriákban gondolkodás kereteit bontják meg Jeney Éva tanulmányai, mivel az irodalom emlékezeteként a szövegközöttséget nevezik meg. A múltról való gondolkodás a szerző logikájában a kapcsolatok, viszonyháló feltérképezése által lehetséges. Ezt teszi egyértelművé akkor, amikor például a *Miorița* kapcsán azt dokumentálja kutatásai által, hogy annyira magyar a román népballada, hogy az baj, és ezzel azt kívánja hangsúlyozni, hogy a folklór közös elemekből építkezik, amelyek nem átvétel eredményei, hanem a paraszti kultúrák egységesítő, a nacionalitás korlátait legyőző erejének sajátosságai. Innen nézve releváns Jeney Éva kérdésfelvetése, miszerint az etnológia és az összehasonlító folklór nagy tanítója lehet Európának, és ez kiválóan illeszkedik ahhoz a kortárs elképzeléshez, hogy a nemzetek fölötti, a transznacionális irodalomműködés vizsgálata ma már nélkülözhetetlen a valamikor birodalmi vagy birodalomközi irodalmak esetében. Az, amit vándormotívumnak nevezünk,

az Jeney szerint szövegközöttség, tudatos odafordulás, domesztikáló fordítás egyik nyelvről a másikra, egyik kultúráról a másikra vagy éppen a szóbeliség és írásbeliség kultúrája között. Emellett érvel, amikor Bartókot közvetítőnek nevezi, és a Cantata profana esetében az idegen és saját párbeszédéről értekezik. Bartók e művében a népköltészeti szöveget románról magyarra, a kolindát oratóriumra, a népszokást zenére, a mély kultúrát magasba ülteti át, a másikat szólaltatva meg a sajátjában. A népköltészet itt a fordítás analógiájává válik, és ez egybevág azzal, amit az N. Kovács Tímea szerkesztette, *A fordítás mint kulturális praxis* című, a fordítás és kultúrák határainak újragondolását szorgalmazó 2004-es kiadvány tanulmányai is érzékeltetni kívánnak. Az Erdély-kép problematizálása is kulcsfontosságú e tekintetben, hiszen már holt metaforáknak tűnnek az árral úszó pisztráng, a kagyló, gyöngy, magányos fenyő vagy a súly alatt nőő pálma, és Jeney az irodalom táji-történeti tagolásának a vizsgálatát azért emeli ki, mert az elősegíti a kisebbségi helyzetértelmezést, amely egyszerre humánus elhivatottság és közösségi erkölcs által meghatározott szenvedéstörténet, jelszó és mítosz. Ezen túlmenően az foglalkoztatja szerzőnket, hogy hol az irodalom határa, mi számít központnak, peremnek, mi történik, ha a lefordított művek nem kerülnek be a befogadó irodalmi kánonba, miként töltik be hídszerepüket, mint például a magyar *Miorița*, aminek kapcsán az a kérdés, hogy Erdélyi József és Gelu Păteanu fordításai képesek-e szövegközöttségként működni. Ugyanakkor Camil Petrescu *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* című, 1969 óta magyarul is olvasható regényében annak a lehetőségét véli felfedezni Jeney Éva, hogy a sajátunkhoz földrajzilag közel álló irodalmak egyenrangúságából kiindulva e román regényt az 1916-os események magyar történeteként olvassuk, és hozzáteszi, hogy „jön légáramlat keletről is”.

E tanulmányát egy nagyobb vállalkozás részeként vezeti fel Jeney, de a szerkesztők lábjegyzete szerint az nem készült el. Az első egységhez tartozik Palotai Mária kötetének ismertetése és negatív kritikája, miszerint a *Pásztortűz* folyóiratról írt könyv inkább adatbank, mintsem monográfia vagy tankönyv, és a kutatás hiánypótló jellege ellenére sem tölti be hivatását, mivel hiányzik belőle az értelmező rész.

A kötetcímet kölcsönző fejezet, *A megosztó és megosztható múlt* Kuncz Aladárt állítja középpontba. A francia fogság történetének szentelt regény francia fordítása és műfaji besorolása (dokumentumirodalom, mnemotoposz/emlékezethely, terápiás irodalom, egyszerre történelem és irodalom), eltérő olvashatósága (amint az a kortársak, Németh Andor vagy Bárczi Géza olvasatából egyértelmű: irodalom/történelem, fikció/tény, magyar/francia, azaz közöttség) és előzményei kapcsán válik érdekessé Jeney Éva számára. Az „egyik fájdalomból a másik sokkal nagyobb fájdalomba” érkezik haza a fogságból szabaduló én a regényben, és e mondat elhagyása okán válik csonkává a szöveg – világit rá a tanulmányíró, és hangsúlyozza a háború kultúr-, mikro- és irodalomtörténeti vizsgálatának szükségességét. A Franciaországot negatív fényben feltűntető mű, az internálótábor totális intézménye történelmi tény, múlt, melynek megosztása már elkezdődött. Ezt igazolja a szubjektív tanulmányút-leírás, az *Utazás a fekete kolostorhoz* alfejezet, amely a regény referenciális, lokális olvasatát térképezi fel, ahol sem a bűntudat, sem az esztétikai érték, hanem egyéb miatt fontos e mű.

A harmadik egység az egyetemes fordíthatóság elvével foglalkozik, fordításméleti kérdéseket tárgyal, és a nyelvek rendkívüli különbözősége, a megfelelés nélküli egyenértékűség kapcsán a másik kultúrájának magasabbrendűsége mellett érvel. A Paul Ricoeur metaforaelméletére támaszkodó érvelés az önálló alkotásként elképzelt

fordított mű felől tartja megragadhatónak vagy ellenőrizhetőnek a közvetíthetőséget, a különböző kultúrák közötti átjárást.

Az utolsó egység, egy kivétellel, Paul Ricoeurnek szentelt írásokat tartalmaz, és olyan kérdést is tárgyal, amely például Kuncz Aladár és Jeney Éva számára egyaránt releváns lehetett, és ez nem más, mint a holokausztot követő Adorno-féle kérdés: az írás által vissza lehet-e kerülni az életbe? Kuncz Aladár szabadulása után regényében is tematizálja azt, ami sajnálatos módon kimaradt a francia fordításból: milyen valóság fogadja a hátrahagyott valósághoz képest, és annak irodalmi feldolgozása hogyan terem lehetőséget a megértésre, a visszatalálásra az életbe. Jeney Éva számára ez kutatói alapkérdés, azonban halála után számunkra feladat: hogyan él tovább emlékezetünkben az ő munkássága. Ricoeur halála kapcsán írja azt Jeney Éva, hogy a bölcselő halott, a metafora él, illetve azt, hogy a halál fonja össze saját történetünket másokéval, és szubjektivitása ellenére is megfontolandó következtetése a francia gondolkodó munkáját fordításai által is mélyrehatóan ismerő szerzőnknek. A Szegedy-Maszák Mihálynekrológ egységzáró szöveg, és mintegy ciklikusan fordítja önmagába a kötetet, amely e fontos magyar irodalomelméleti gondolkodó születésnapjára köszöntőtől, a létezését üdvözlő szövegtől indult.

A függelék zárja e metaforikusan is jelentéssé szerveződő kötetet. Benne konferencián elhangzott előadásvázlatokat találunk: *Gera György és a francia irodalom*, illetve *Merre vezet a Terelőút?* címmel. Ezek a vázlatok olyan sarokköveit képezik Jeney Éva e kötetben olvasható tanulmányainak, mint a fordítás kérdése, a fordító láthatatlansága és társszerzősége, a fordítástörténeti nézőpont vagy másfelől a tanúságtétel irodalma, a fogolylét nézőpontja, az átélt múlt egyszerre személyes és közösségi mivolta. A szerkesztők kiváló munkáját dicséri a tanulmányok eredeti megjelenési

helyének föltüntetése, a névmutató, illetve az önreflexív szerkesztői utószó. A tanulmányok a kikövetkeztethetően végső változatban szerepelnek, jelzik az MTMT (Magyar Tudományos Művek Tára) és egy szerzői életmű valósága különbözőségét. A szerző tanulmányai ekként emlékhelyek. Kötetbe rendezve teremtenek lehetőséget arra, hogy jelenvalóvá tegyünk az általuk megidézett múltat az emlékezetidézés és felejtés egyensúlyában. Magyar-román, magyar-francia irodalmi kapcsolatok kutatóinak kínál érdekes olvasmányt, az erdélyiség és nemzeti irodalmak, fordításelmélet és

fordítástörténet iránt érdeklődőknek érdekfeszítő kérdéseket, befejezetlen, lezáratlan tervei pedig feladatot a jövő kutatóinak. Jeney Éva az írás által így kerül vissza az életbe, olvasás által pedig mi ekként zökkenünk vissza a múltba, és felismerjük, hogy a kötet borítóján látható képen maga a szerző tekint felénk a megosztó és megosztható múltból a horizonton elhelyezhető jelenbe, és a borító vizualitását továbbgondolva, talán a remélhetően függőlegesen, a fölfelé törekvő és nem lebukó jövőbe.

BERKI TÍMEA